

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 165.742: 001 (477)

Юлія Сергіївна Сабадаш

доцент кафедри філософських наук
Маріупольського державного
гуманітарного університету,
докторант Державної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

ДОСВІД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІДЕЙ ГУМАНІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
НАУКОВІЙ ДУМЦІ

В статті розкривається досвід інтерпретації ідей гуманізму в сучасній українській науковій думці. Робиться спроба охарактеризувати ідеї, концепції та роботи найвидатніших сучасних українських вчених.

Ключові слова: гуманізм, культура, прогрес, світогляд, сучасна гуманістика, цінності.

The article views the experience of humanism interpretation in the modern Ukrainian scientific thought. The attempt to characterize basic ideas, conceptions and works of the famous Ukrainian scientists is made.

Key words: humanism, culture, progress, world outlook, modern humanism, values.

Для сучасної гуманістики, як загальносвітової відкритої системи, характерне співіснування широкого кола досліджень, ідей, вчень, концепцій та практичних проєктів. Багатовимірність поняття «гуманізм», що панує в сучасній європейській філософії, не лише пояснює наявність значної кількості підходів до проблеми людини, а й передбачає деяке її розмаїття.

Навряд чи можливо сьогодні відтворити імена всіх, хто так чи інакше торкався проблем італійського Відродження та породженої ним концепції гуманізму. Лише за роки незалежності в Україні вийшли роботи О.Александрової, В.Бітаєва, В.Єфименка, М.Кушнарьової, Л.Левчук, О.Оніщенко, В.Панченко, Н.Хамітова, в яких поглиблюється історико-філософське та естетико-мистецтвознавче розуміння сутнісних процесів становлення і розвитку італійської моделі гуманізму. Ми вважаємо за необхідне наголосити на значенні саме італійської моделі, оскільки розповсюдження гуманістичного світоставлення в Європі модифікувало гуманістичні ідеї.

Що ж до процесу становлення гуманістичних ідей, то, незважаючи на численні дослідження, ще й досі залишаються дискусійні проблеми, які вимагають з'ясування, і – відповідно – внесення певних коректив у сучасні оцінки чи то філософських, чи то естетичних факторів тогочасних культуротворчих процесів. На такий аспект слушно звертає увагу О.Александрова, яка зазначає: «Здається, важко знайти таку історичну добу, до якої було б настільки суперечливе ставлення дослідників; добу, якій, при всій її, здавалося б, наочній величчю досягнень у галузях науки, мистецтва, літератури і філософії, так важко визначити належне місце в розвитку людської свідомості. Наскільки оригінальною і самостійною була ця доба, наскільки послідовно вона впливала з простору мислення попереднього часу (Середньовіччя), і наскільки ґрунтовною вона була для часу прийдешнього (Нового)» [1, 143].

О.Александрова переконливо показує, скільки суперечностей існує сьогодні у виявленні та обґрунтуванні специфіки наслідування: Середньовіччя – Ренесанс – Новий час. Адже йдеться не про просте наслідування, а, за висловом О. Александрової, про «розгортання «спадковості» через «мінливість». Крім цього, існують розбіжності і в оцінках ролі античності в становленні Відродження: і в значенні конкретних видів творчої активності людини – література, живопис, музика, архітектура – щодо втілення гуманістичних ідей, і у визнанні надбань конкретних персоналій, і в тлумаченні низки термінів.

Багатогранна й глибока ідея гуманізму впродовж багатовікової історії неодноразово змінювала своє обличчя: вона спростовувалася і підтверджувалася, персоніфікувалася різними особистостями і уособлювалася національними школами. Тому було б помилковим ототожнювати сутність гуманізму з його конкретною історією. Однак попри всі модифікації, основний сенс гуманізму – визнання людини за найвищу цінність – залишається незмінним. Повага до гідності людини, до її права на достойне життя – один з невідмінних критеріїв цивілізованості суспільства.

В країнах Західної Європи помітний прогрес культури в епоху, названу Відродженням (Ренесанс), припадає на останні століття середньовіччя, тобто на XV-XVI ст. Проте розвиток культури як матеріальної,

а тим більше духовної, неможливо обмежити якимись точними хронологічними рамками, адже в Італії паростки майбутньої культури Відродження виявляються вже в XIV ст. У XV ст. ренесансні процеси досягають повного розквіту. У XVI ст. культура Ренесансу набула масштабів загальноєвропейського явища. Вражаючи досягнення духовної культури цієї епохи широко відомі, вони давно стали предметом найпильнішої уваги, захоплення, вивчення, дослідження, осмислення й наслідування. Це цілком зрозуміло і логічно виправдано: адже в цій культурі відобразився всебічний і грандіозний прогрес людини, який нездатний перевершити ніякі досягнення прогресу технічного. Звідси – престиж доби Відродження і популярність самого цього терміну, вперше вжитого для характеристики деяких явищ її духовної культури. Але цей престиж значною мірою пов'язаний і з введенням в ужиток поняття «гуманізм».

✦ Корені гуманізму сягають глибини віків, а саме – античної і римсько-латинської культур. Стародавні грецькі філософи, на думку М.Гайдеггера та О.Лосева, в культурі і світогляді ще не виявляють поняття гуманізму як усвідомлення величі людини. Згідно з О.Лосевим, «антична культура заснована на позаособистісному космологізмі. Стародавній грек не виділяє себе із світового порядку, особистість в стародавній Греції ще не є носієм гуманістичних ідей. Антична людина вільна, космологічна, позаособистісна» [6, 169]. Разом з тим безперечним є той факт, що грецькі софісти, особливо Сократ, у своїй філософії на перший план ставили духовні пошуки людини, її намагання з'ясувати своє місце у світі.

✦ Ідеї, висловлені античними філософами щодо людини, у подальшому стали тим підґрунтям, на якому зросла культура Відродження (Ренесансу). Поняття «гуманізм» застосовують вже мислителі стародавнього Риму. За свідченням істориків, одним із перших його означив Марк Туллій Ціцерон, який вживав слово «гуманізм» у значенні ідеалу освіти за грецькими канонами. В античні часи поняття «гуманізм» часто вживається як синонім «вищої освіти». Як зазначають автори монографії «Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи»: «з часом це поняття залучається для визначення як певного способу мислення, так і способу життя. Починаючи зі стоїків, які з їхнім космополітичним світоглядом закладали підвалини так званого абстрактного гуманізму, суть цього поняття дедалі більше набуває значення розумної людської поведінки щодо інших людей, незалежно від їхнього статусу та освіти. Таким чином, змістовне ядро поняття «гуманізм» утворює уявлення про світську освіту. Це розуміння гуманізму має принциповий характер для визначення специфіки гуманітарних наук і гуманітарної освіти взагалі» [3, 22].

✦ У подальшому слово «людяність» неодноразово вживалося Тертулліаном, Лактанцієм (III – IV ст.) та іншими отцями християнської церкви, які писали латиною. Цим словом апологети християнства підкреслювали найвищу цінність людини, протиставляючи релігійну мораль, що символізувалась терміном «гуманізм», більш примітивній, жорсткій і антигуманній моралі рабовласників. Проте, слід зауважити, що в наполегливому твердженні про ваді схоластичної вченості і церковної моральності своєї епохи, яка багато в чому порвала з ідеями і цінностями первісного християнства, гуманісти неодноразово апелювали до «батьків церкви».

✦ Зазначимо, що етимологічна насиченість поняття «гуманізм» дозволяє вживати його в різних значеннях. На це звернув увагу український естетик В. Бітаєв. Він наголошує на вживанні терміну «гуманізм» в широкому й в вузькому значенні. У вузькому значенні гуманізм – це ідеологія доби Відродження, це світське вільнодумство цього періоду. Стосовно ж широкого значення, «гуманізм – це прогресивне спрямування у суспільній думці, ознакою якого є захист гідності людини, її свободи і права на всебічний, гармонійний розвиток» [2, 38]. Слід врахувати й те, що з моменту свого зародження і до нашого часу гуманізм як підґрунтя філософських вчень і як культурне явище неодноразово змінював своє обличчя, виступав і виступає в різних формах та іпостасях. За хронологічними критеріями визначають античний, ренесансний, просвітницький, сучасний і новітній гуманізм.

✦ Згідно зі світоглядними критеріями, розрізняють секулярний, теологічний, матеріалістичний, ідеалістичний, раціоналістичний, ірраціоналістичний, природний та космологічний гуманізм. Визначають також західний (європейський) та східний (азіатський) типи тлумачення людини. Втім, незважаючи на істотні відмінності і навіть деякі протилежності, всі різновиди гуманізму збігаються в головному – визнанні людини найвищою цінністю. Поняття «гуманізм» «означає те філософське тлумачення людини, за яким все суще в цілому інтерпретується, вимірюється від людини і відповідно людиною» [8, 51].

✦ Сприймання гуманізму в контексті ідеологічних засад доби Відродження є типовим для позиції українських фахівців. До точки зору В.Бітаєва близька і позиція В.Єфименка. Розглядаючи гуманізм як ідеологію Відродження, він зауважує, що «гуманізм попервах виникає як світське вільнодумство епохи Відродження. Започаткований у середині XIV століття передовими мислителями Італії, він швидко поширюється по всій католицькій Європі й стає головною течією в тогочасному духовному житті, впливаючи на філософську, етичну, естетичну думку, на мистецтво Відродження впродовж XIV-XV століть» [4, 259].

Витоки гуманістичної культури епохи Відродження В.Єфименко вбачає у творчості Данте Аліґ'єрі, бо поет вважав людину своєрідною «ланкою між тлінним і нетлінним», обґрунтовуючи це положення в своїх філософських трактатах та в образній системі «Божественної комедії». «Данте вважав свободу людської діяльності обов'язковою умовою не лише посмертного воздаяння, а й моральної оцінки людини. Шляхетність людини полягає в її діяльності, яка може піднести природне (людське) до божественного» [4, 260].

«Першим гуманістом» традиційно називають Франческо Петрарку, бо саме він, за висловом В.Єфименка, «заклав підвалини нового світобачення, що покликала до життя й нову систему культурних цінностей – гуманізм, у центрі якого перебувала людина» [4, 260]. В.Єфименко розглядає й різні сфери, які охоплював гуманізм як головна течія в духовному житті епохи Відродження – це і «громадянський гуманізм» Леонардо Бруні, і «християнський гуманізм» Джованні Піко делла Мірандола, і концепція «загальної релігії» Марсіліо Фічіно, і пошуки гуманістів в галузі виховання й освіти (П'єтро Паоло Варджеріо), бо, безумовно, саме гуманістична педагогіка сприяла формуванню нового типу особистості – багатогранної, вільної, незалежної від догм і традицій, із розвинутим почуттям власної гідності у стосунках із сучасниками і попередниками в історії. За висновками В. Єфименка – «гуманізм як ідеологія Відродження відіграв головну роль в оновленні культури епохи. ...він сформував нове ставлення до людської особистості, визнав індивідуальність однією з найцінніших людських якостей» [4, 265].

Намагаючись відтворити досвід інтерпретації ідей гуманізму в сучасній українській теорії, ми, водночас, ніяк не руйнуємо тих традицій, які були властиві російській науці і які до сьогодні виступають певним теоретичним фундаментом. Вагомий внесок у вивчення історії Відродження зробили наприкінці XIX поч. XX ст. О.Веселовський, М.Кореліна, Д.Мережковський. І сьогодні викликають інтерес роботи М.Бердяєва та П.Флоренського, а праці Л.Баткіна, Л.Брагіної, О.Горфункеля, О.Лосева, Н.Ревякіної, В.Рутенбурга стали реальним надбанням щодо відтворення атмосфери наукового пошуку в умовах XIV-XVII століть, проведення аналізу «Античність – Середньовіччя – Відродження» та реконструкції життєвих і творчих долі видатних гуманістів.

Мистецтвознавчий аспект дослідження Відродження представлено роботами М.Алпатова, В.Лазарева, А.Ефроса, а в працях О.Анікста, Г.Бояджієва, О.Габричевського, Ю.Колпинського, А.Конена, М.Лібмана, Є.Роттенберга розкрита історія та теорія живопису, театру, музики, скульптури, архітектури.

Українська гуманістична наука робить в останні роки, на наш погляд, досить важливі наголоси, по-перше, стосовно специфіки розвитку гуманістичних ідей в історії української філософії, а по-друге, зосереджується на поглибленні наших знань щодо естетико-мистецтвознавчих напрацювань доби Відродження.

В Україні ідеї ренесансного гуманізму, інтерес до яких яскраво виявлено в роботах Я.Ісаєвича, М.Кашуби, В.Нічник, М.Поповича та інших, починають поширюватися з другої половини XVI ст. Серед українських зачинателів гуманістичної культури XV – XVI ст. особливо відзначились Ю.Дрогобич, П.Русин, С.Оріховський. А найбільш відомими в українській гуманістиці були роботи Г.Сковороди, який у своєму вченні про людину акцентує на її внутрішньому духовному стані («філософія серця»). Цей мандрівний філософ оспівував внутрішню свободу особистості, її незалежність. Мета людського життя – це «радість серця», «внутрішній лад», «міцність душі». Висуваючи ідею щастя як вищу мету людського життя, Г.Сковорода створює вчення про «сродну працю» як одну із найважливіших передумов досягнення людиною щастя, реалізації дійсно людського способу життя, самоствердження особи, найвищу насолоду особистості. Пригадаємо і відоме дослідження І.Голеніщева Кутузова «Гуманізм у східних слов'ян (Україна і Білорусь)», завдяки якій Україна активно була включена в європейський ренесансний контекст.

У сфері естетико-мистецтвознавчих досліджень доби Відродження українські науковці виокремлюють, передусім, проблеми художньої творчості та видової специфіки мистецтва. Підкреслимо, що підхід до цих проблем має яскраво виражений естетико-культурологічний аспект. А це дозволяє, так би мовити, вписати зазначені проблеми в логіку культуротворчих процесів і позбавитися описовості традиційного мистецтвознавства.

Що ж до широкого кола питань, які перед дослідником висуває проблема творчості, то культура Відродження обґрунтовує зовсім інше ставлення до особистості самого художника, заперечуючи середньовічне уявлення про нього як про ремісника. «Замість простих ремісників в них почали бачити людей особливих, тих, що сприяють підвищенню міжнародного престижу міста або держави...» – стверджують українські науковці М. Кушнарєва та В. Панченко в своїй роботі «Проблема творчої особистості в культурі італійського Відродження» [5, 40]. Дослідники вважають, що в добу Відродження «відбувся рішучий поворот у розумінні змісту та значення особистості художників. Їх почали нагороджувати за видатні досягнення в мистецтві... У світі цього зрозуміло, чому Комізо Медічі сказав, що «художники – це небесні створення, а не в'ючні віслики», а папа Лев X багато що вибачав Міке-

ланджело» [5, 40]. Символом Ренесансу стає постать всебічно розвиненої особистості, яку уособлює художник творець. Творець нової епохи – це конкретне втілення універсальної людини, всебічно освіченої особистості. В добу Відродження художника називають «Божественним генієм», з'являється спеціальний літературний жанр, пов'язаний з описом біографії творчої особистості – так звані «життєписи». Вважалося, що кожна людина, як не за родом занять, то хоча б за своїми інтересами, повинна наслідувати художника. У зв'язку зі зміною ставлення до людини змінюється і ставлення до мистецтва. Воно набуває високої соціальної цінності.

Викремимо і позицію О. Оніщенко, яка вважає доцільним поєднати стосовно доби Відродження проблеми художньої творчості і видової специфіки мистецтва. Ця ідея концептуалізується у такій тезі: художня творчість як чинник формування видової специфіки мистецтва. У поле зору дослідника потрапляють і Альберті, і Леонардо да Вінчі, і Дж. Вазарі [7].

Важливим, на наш погляд, слід вважати той факт, що успіхи сучасних діячів вітчизняної гуманістичної науки, які в умовах самостійної української держави активно й неупереджено висвітлюють білі плями відносно наявності і самобутності українського Відродження, що розвивалось під впливом європейських традицій і сповідувало провідні принципи віри в можливість людської особистості, наближення її до природи і возвеличення людини в художній творчості – виявилися досить помітними. При цьому вітчизняні гуманісти, орієнтуючись на канони античності, наслідуючи європейські ренесансні школи, дбали про збереження національної специфіки і ідентичності.

Показово, що лише за останні десятиліття побачили світ ґрунтовні дослідження щодо впливу доби Відродження на безперервний розвиток світової гуманістики і культури таких відомих українських авторів, як С.Безклуба, В.Бітаєв, А.Дорога, В.Єфименко, Л.Левчук, О.Оніщенко, В.Роменець та ін.

Навіть такий короткий перелік дослідників дає можливість скласти уявлення про той масив даних, який вже напрацьовано й опубліковано, але інтерес до Відродження та його гуманістичної ідейної енергетики не згасає, бо виявляються нові теми й аспекти, котрі вимагають зусиль, пошуків, підходів для розкриття феномена виникнення й поширення ідеї антропоцентризму та харизми світського вільнодумства по всій Європі.

Як зазначають автори монографії «Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи»: «XX ст. піддало сумніву і критиці навіть класичні концепції гуманізму. Людина в сучасному світі знов перетворилася на найактуальнішу проблему...» [3, 48]. Гуманістичні ідеї в наші дні представлені найрізноманітнішими вченнями та концепціями – це етика ненасильства Г.Д.Торо, Р.У.Емерсон; ідеї діалогової моралі, сформульовані М.Бахтінім, М.Бубером, А.Л.Мейером, Ф.Ебнером; екологічна етика Р.Атфільда, О.Леопольда, П.Шепарда; комунікативна етика Ю.Габермаса та К.О.Апеля; біоетика Д.Каллагана, Р.Уїтчі; «інтегральний гуманізм» Ж. Марітена; «теономна культура» П. Тілліха; безрелігійне християнство Д. Бонхоффера; інтегральна мовна комунікація П.Лоренца та Х.Перельмана. Однією з найпомітніших сучасних концепцій є екзистенціальний гуманізм.

Сучасна світова гуманістика формується і розвивається в контексті становлення загальнолюдської культури, в ситуації, коли потреба в діалозі культур і цивілізацій стає однією із найсуттєвіших проблем сучасності. Саме на початку третього тисячоліття формування «нової епохи» усвідомлюється як взаємозв'язок і взаємозалежність всіх країн світової спільноти. ХХІ ст. ЮНЕСКО запропонувало відзначити як «століття освіти», а фундаментом освіти має бути сучасна система гуманітарного виховання, яка орієнтується на самоцінність людини як на взірць універсальності, на активне та творче ставлення до життя, розумність у поєднанні з розвинутою культурою чуттєвості, з усвідомленням власної відповідальності.

Література

1. Александрова О.В. Філософія Середніх віків та доби Відродження. – К., 2002.
2. Бітаєв В.А. Естетичне виховання і гуманізація особи: Монографія. – К., 2003.
3. Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи. – К., 2001.
4. Єфименко В.В. Культура Відродження // Історія світової культури. – К., 1999.
5. Кушнарєва М.Б., Панченко В.І. Проблема творчої особистості в культурі італійського Відродження // Теоретичні проблеми художньої культури: Зб. наук. ст. Вип. 1. – Переяслав-Хмельницький, 1995.
6. Лосев А.Ф. Держання Духа. – М., 1988.
7. Оніщенко О.І. Художня творчість у контексті гуманітарного знання: Монографія. – К., 2001.
8. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / Мартин Хайдеггер // Время и бытие. – М., 1993.

Сабодан Н.С.

94

К 90

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

№ 2

КУЛЬТУРА І СУЧАСНІСТЬ

А Л Ь М А Н А Х

2008

Заснований у 1999 р.
Виходить двічі на рік

8К
Київ — 2008

Маріупольський
державний університет
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
м. Маріуполь

Маріупольський
державний університет
АБОНЕМЕНТ наукової
та художньої літератури
м. Маріуполь

УДК 050:(008+7)

Культура і сучасність: Альманах. – К.: Міленіум, 2008. – № 2. – 185 с.

13-00

У запропонованому альманасі «Культура і сучасність» Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв висвітлюються актуальні питання філософії, культурології, мистецтвознавства та соціології.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Бітасєв В.А., д.філос.н., професор (голова редколегії, головний редактор); **Аза Л.О.**, д.соц.н., професор; **Грица С.Й.**, д.мист., професор; **Левчук Л.Т.**, д.філос.н., професор; **Мироненко О.М.**, д.філос.н., професор; **Надольний І.Ф.**, д.філос.н., професор; **Рудич Ф.М.**, д.філос.н., професор; **Касьян В.І.**, д.філос.н., професор; **Ручка А.О.**, д.філос.н., професор; **Станішевський Ю.О.**, д.мист., професор, член кор. АМУ; **Суїменко Є.І.**, д.філос.н., професор соц.; **Терещенко А.К.**, д.мист., професор, член-кор. АМУ; **Уланова С.І.**, д.філос.н., професор; **Федорук О.К.**, д.мист., професор, академік АМУ; **Шкляр Л.Є.**, д.політ.н., професор; **Шульгіна В.Д.**, д.мист., професор; **Яковенко Ю.І.**, д.соц.н., професор.

Затверджено:

постановою президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 1-05/1
як фахове видання з мистецтвознавства (Перелік № 11), постановою президії ВАК України
від 10.12.2003 р. № 1-05/10 як фахове видання з філософських наук (Перелік № 13),
постановою президії ВАК України від 30.06.2004 р. № 3-05/7
як фахове видання з соціологічних наук (Перелік № 14),
та постановою президії ВАК України від 13.02.2008 р. № 1-05/2
як фахове видання з культурології (Перелік № 21)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДАКККіМ
протокол № 8 від 16 грудня 2008 р.

**Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За точність викладених фактів відповідальність несе автор**

Свідоцтво: КВ № 3809 від 10.06.1999

© Державна академія керівних кадрів
культури і мистецтв, 2008

© О.А. Гавришук, дизайн, 2008

© Видавництво «Міленіум», 2008